

ступеня тяжкості, що й обумовлює особливості та складність управління підприємством в умовах кризи.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що криза є переломним моментом у процесі розвитку та функціонування підприємства. Для розвитку кризової ситуації типовим є або успішне подолання кризи, або ліквідація підприємства. Ефективність управління підприємством в кризових умовах залежить від правильного розуміння суб'єктом управління сутності кризи, причин її виникнення, визначення виду кризи, стадій розвитку. Саме компетентність антикризового менеджменту в даних аспектах дозволить визначити об'єкти антикризових дій, а також своєчасно здійснювати локалізацію кризових процесів, що забезпечить ефективність управління підприємством під час кризи. Тому дослідження методології управління підприємством в кризових умовах є досить актуальним і потребують подальшого вивчення та розвитку, що буде метою подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський О. І. Сутність і різновиди фінансових криз / Барановський О. І. // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 3–21.
2. Борисов Е. Ф. Хрестоматія по економічній теорії / Борисов Е. Ф. – М. : Юнонь, 2000. – 509 с.
3. Бурий С. А. Антикризове управління та управлінські рішення – проблеми підприємств малого бізнесу : [монографія] / Бурий С. А., Мацега Д. С. – Хмельницький : ТОВ «Тріада-М», 2006. – 93 с.
4. Василенко В. О. Антикризове управління підприємством / Василенко В. О. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 504 с.
5. Есакова А. М. Место антикризисного управления в общей стратегии фирмы. Проблемы и опыт антикризисного управления / Есакова А. М. // Сборник материалов Всерос. науч.-практ. конференции. – Пенза, 2001. – С. 37–40.
6. Колісник М. К. Фінансова санація і антикризове управління підприємством / Колісник М. К., Ільчук А. Г., Віблій П. І. – К. : Кондор, 2007. – 272 с.
7. Коротков Є. М. Антикризисное управление / Коротков Є. М. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 432 с.
8. Кривовяз'юк І. В. Кризові явища в українській економіці та їх зв'язок з циклічністю / Кривовяз'юк І. В. // Економіка та держава. – 2011. – № 12. – С. 5–8
9. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством / Лігоненко Л. О. – К. : Знання, 2005. – 824 с.
10. Скібіцький О. М. Антикризовий менеджмент / Скібіцький О. М. – К. : Центр учбової л-ри, 2009. – 568 с.
11. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств / Терещенко О. О. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
12. Чернявський А. Д. Антикризове управління підприємством / Чернявський А. Д. – К. : МАУП, 2006. – 256 с.
13. Шершньова З. Є. Антикризове управління підприємством / З. Є. Шершньова, В. М. Багацький, Н. Д. Гетманцева. – К. : КНЕУ, 2007. – 680 с.

УДК 330.342:314.12

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ж. В. Дерій, кандидат економічних наук

Одним із напрямів сучасних футурологічних концепцій є теорія постіндустріального суспільства. Світова економіка ХХІ ст. характеризується новим етапом у розвитку продук-

тивних сил, а саме: переходом від індустріальної стадії, де домінує велике механізоване машинне виробництво, до постіндустріальної стадії, де в структурі господарства переважає

сфера послуг, нематеріальний сектор економіки. І саме розвиток суспільного виробництва, його ефективність зараз визначається залученням і використанням висококваліфікованих кадрів, елементів «економіки знань», сучасних технологій і методів управління. Таким чином на перший план висунуто людину, як носія нових знань, здібностей і можливостей. Людський потенціал і нарощений на його основі людський капітал наразі визнано найбільш цінним ресурсом постіндустріального суспільства, тому варто визначити еволюцію місця людини на окремих етапах цивілізаційного процесу.

Останнім часом з'явилась велика кількість праць у яких піднімається проблематика технологічних укладів та розвитку господарства світу з урахуванням інноваційних чинників.

Зокрема дану проблематику досліджували науковці як вітчизняної школи економічної думки, так і закордонні вчені. Цікавими є праці економістів, які вивчають технологічний розвиток світу в історичній динаміці.

Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів становлення людського капіталу за умов модернізаційного процесу та в рамках постіндустріального суспільства присвячено праці Ю. Г. Биченко [1], В. М. Гейця [2, 3], С. А. Єрохіна [5], В. І. Захарченка [6], В. Л. Иноземцева [7], И. В. Скобликової [9], які розглядають різні аспекти функціонування економічних систем у нерозривному зв'язку всіх елементів суспільного виробництва з урахуванням різних чинників та в контексті цивілізаційного процесу. Проте назріла потреба в рамках концепції людського розвитку виокремити значення людського потенціалу і позиціонувати його роль у постіндустріальному суспільстві для нарощування людського капіталу.

Мета статті полягає у визначенні місця людини в постіндустріальному суспільстві та її роль для суспільного прогресу.

Сучасний етап розвитку економіки України асоціюють з таким поняттям як модернізація, тобто – це процес переходу економіки та суспільства з одного стану в інший: наприклад від традиційного суспільства до індустріального, або від індустріального до постіндустрі-

ального. Звичайно з процесами модернізації суспільства пов'язують генезис соціально-економічної теорії людського капіталу.

Людський потенціал – це сукупність творчих здібностей, знань і вмінь, здоров'я індивідів, які використовуються для відтворення особистостей і суспільного розвитку. В свою чергу, людський капітал у широкому значенні – це інтенсивний продуктивний чинник розвитку економіки, суспільства і сім'ї, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної і управлінської праці, середовище проживання і трудової діяльності, що забезпечують ефективно і раціональне функціонування людського потенціалу як продуктивного чинника розвитку.

Людські ресурси стають капіталом тільки тоді, коли отримані знання, навички, вміння, втілені в людині, будуть приносити реальний дохід і створювати багатство. Людський капітал єдиний вид в структурі капіталу який є активним. Існує низка класифікаційних ознак за якими розглядається сутність та внутрішній зміст людського капіталу (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація людського капіталу за ознаками

Класифікаційні ознаки людського капіталу	Характеристики людського капіталу
Сприяння добробуту	Продуктивний Непродуктивний
За елементами витрат	Освіта Здоров'я Наука Культура
За доходами	Грошова форма Негрошова форма
За сферами функціонування	Ринковий сектор Позаринковий сектор
За суб'єктами	Індивідуальний Капітал фірми Національний

Людина – це елемент виробничого процесу, який створює додану вартість. Тому інвестиції в людський капітал – це важливе джерело економічного росту поряд із капіталовкладеннями-

ми в матеріально-речові фактори виробництва та землю.

Починаючи з екскурсу в історію первісного суспільства, можна стверджувати, що вже в той час завдяки розвитку людина почала удосконалювати знаряддя праці, що дозволило їй підвищувати продуктивність праці. В подальшому це призвело до суспільного поділу праці та трансформації усього виробничого процесу і виробничих відносин.

За таких умов не йшла мова про людський капітал, людина була безпосереднім виробником матеріальних благ і їх споживачем (табл. 2). Цей етап розвитку в економічній історії визначається як доіндустріальне (аграрне) суспільство. В індустріальному суспільстві, крім сировини, людина починає використовувати енергію, не тільки видобуває, а й виробляє продукти з природних матеріалів. У період індустріальної модернізації суспільства, працівник використовує в процесі продуктивної праці переважно свій біологічний потенціал унаслідок слабого розвитку продуктивних сил і відсутності потреби у використанні інформаційного наукового фактора виробництва. Власність на робочу силу у людини була формальною, оскільки працівник був фактично відокремлений від засобів виробництва, не мав запасу засобів до існування.

В економічній думці до 50-х рр. ХХ ст. вичалася роль людини у суспільному розвитку, у створенні вартості, проте ці погляди не мали цілісної концепції людського потенціалу та людського капіталу, оскільки не було потреби та об'єктивних передумов для формування теорій людського розвитку на засадах становлення людського капіталу.

Новий етап економічного розвитку, що був обумовлений НТР у 50–60-ті рр. ХХ ст., повному підходить до людини та її ролі в економічній системі. В цей час зросло значення індивідуальних характеристик працівника, рівня його знань, навичок, кваліфікації, науково-технічних здібностей. Це спонукало до життя появу нових теорій людського розвитку, зокрема теорій людського капіталу.

Постіндустріальне суспільство, або третя стадія розвитку, – це суспільство, в якому переважає виробництво послуг, розвивається

система навчання, наука займає ведучу роль у виробництві, а людське становлення характеризується зростанням якості життя.

Сучасний складний і глобалізований світ характеризується як світ принципово нового типу суспільно-економічного розвитку, основними чинниками якого є знання, освіта, гуманітарний розвиток людини і суспільства. Наукові підходи до розуміння людини як працівника асоціюються з характеристиками сукупного працівника, що включає низку якостей особи, як то: антропологічні, біологічні, освітні, інтелектуальні, культурні, особисті, колективні, суспільні. Тому постіндустріальна економіка слугує цілям розвитку людини, її удосконаленню.

Нарощений людський капітал і його реалізація дають змогу людській особистості бути одночасно кінцевим результатом економічного розвитку, елементом цього процесу і засобом подальшого розвитку. Тобто людський капітал отримує риси, які характеризують його як нову соціальну категорію.

Сьогодні формування сукупного людського капіталу здійснюється переважно не в процесі безпосередньої праці, а, як правило, у сфері освіти, в цьому зацікавлений насамперед працівник. Також можна говорити про асоційований характер людського капіталу в постіндустріальному суспільстві.

У сучасних умовах значно зросла роль гуманітарної складової людського становлення. Культура людини впливає на всі сфери суспільного життя – це необхідний стійкий фактор оптимізації людської діяльності. Тому все частіше суспільну капітальну оцінку отримують культурні характеристики людини як фактора суспільного розвитку – знання, інтелект, кваліфікація, навички, накопичений досвід, особисті якості, різносторонній розвиток, творчі здібності, комунікативність, особиста активність і відповідальність [1].

Розглядаючи роль і місце людини на різних етапах розвитку, звернемося до сутності технологічних укладів, які формували типи суспільств.

Протягом останніх століть в історії технологічної еволюції склалося п'ять технологічних укладів. Розвиток кожного укладу

Таблиця 2

Порівняльна характеристика етапів цивілізаційного процесу

Критерії	Перший етап	Другий етап	Третій етап
Назва цивілізації	Аграрне, доіндустріальне	Індустріальне	Постіндустріальне (інформаційне)
Хронологічні межі	Близько 10 тис. років	XVI – перша половина XIX ст. до другої половини XX ст.	З другої половини XX ст.
Технологічний уклад		Перша хвиля (1770–1830 рр.) уклад, який ґрунтується на нових технологіях у текстильній промисловості та використанні енергії води. Друга хвиля (1830–1880 рр.) позначилася механізацією виробництва практично всіх видів продукції. Третя хвиля (1880–1930 рр.) базувалася на використанні електроенергії, розвитку важкого машинобудування та електротехнічної промисловості, становленні хімічної промисловості. Четверта хвиля (1930–1980 рр.) характеризується становленням укладу, який базується на подальшому розвитку енергетики із використанням нафти та газу, засобів зв'язку, нових синтетичних матеріалів. З'являються та інтенсивно поширюються комп'ютери і програмні продукти для них	П'ята хвиля, (середина 80-х рр. XX ст.), спирається на досягнення в галузі мікроелектроніки, інформатики, біотехнології, генної інженерії, освоєння нових видів енергії, космічного простору, супутникового зв'язку тощо.
Темпи економічного зростання	Низькі темпи економічного росту	Швидке економічне зростання	Темпи економічного зростання уповільнюються, але стають стабільними
Населення	Повільне зростання чисельності	Різне зростання чисельності	Різне зниження темпів зростання населення, в деяких країнах перевищення смертності над народжуваністю, диференційованість у зміні чисельності за регіонами світу
Рівень споживання	Низький на межі фізіологічного мінімуму. Низький рівень життя населення	Зростання споживання, рівня та якості життя. Але ці процеси є нестабільними, циклічними, нерівномірними	Перехід до високої якості життя, зростання споживання. Сформувався «суспільство споживання» яке характеризується високими темпами росту споживання товарів та послуг різних груп
Розподіл праці	Проста форма	Високий рівень, спеціалізація	Зростання потреби у спеціалістах широкого профілю, зниження рівня спеціалізації
Головні засоби виробництва	Земля	Промисловий капітал	Наукові знання, інформація
Соціальна структура суспільства	Ієрархічна за неекономічними ознаками	Поділ суспільства за майновими ознаками	Професійний поділ превалює над класовим
Основний соціальний конфлікт	Щодо землеволодіння та землекористування	Між працею та капіталом, присвоєнням результатів праці	Між знаннями та некомпетентністю

Продовж. табл. 2

Критерії	Перший етап	Другий етап	Третій етап
Соціальна та просторова мобільність	Практично відсутня	Суттєво зростає	Є значним чинником становлення людського капіталу
Місце людини в економічній системі	Людина є виробником і одночасно споживачем благ	Людський капітал вважався лише соціальним чинником розвитку, тобто витратним фактором, з погляду економічної теорії. Приймалось, що інвестиції у виховання, в освіту є непродуктивними, витратними	ЛК в умовах ринку – це індивід і його здібності до праці. Розвиток науки, формування інформаційного суспільства у якості складових складного інтегративного фактора розвитку – людського капіталу – висунули знання, освіту, здоров'я, якість життя населення і самих провідних фахівців, які визначають креативність і інноваційність національних економік

сприяє сходженню цивілізації на вищий рівень, що збільшує економічні можливості суспільства. Істотно ускладнюючи економічні взаємозв'язки та посилюючи їхній нелінійний характер, технологічні уклади формують відповідну виробничу структуру, яка справляє визначальний вплив на процес матеріального виробництва і сферу послуг. Водночас у країнах – світових лідерах технологічного прогресу нині розвиваються галузі 6-го технологічного укладу – біотехнології, зокрема клітинна біологія; аерокосмічна промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом; галузі 5-го технологічного укладу – фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість [5].

Для України на даному етапі модернізації суспільства в структурі технологічних укладів 5-й та 6-й становлять лише 4 %, а на 3-й припадає близько 58 % випуску та 38 % – на 4-й [5].

Тому факторами, що впливають на нарощування людського капіталу за таких умов ми можемо визначити:

- природно-ресурсні, природно-кліматичні, географічні й екологічні параметри;
- науково-інноваційний потенціал, інвестиційно-інноваційна привабливість;
- сформований людський потенціал;
- наявна інфраструктура;
- міжнародна інтеграція і кооперація.

З метою поліпшення характеристик людського капіталу здійснюються інвестиції, які є не тільки необхідною умовою, але й важелем економічного зростання. Інвестиції в людину дають значний за обсягом, тривалий за часом інтегральний ефект. Завдяки інвестиціям в людину відбувається їх вплив на економічне зростання через:

- накопичення робочою силою знань необхідних для участі у суспільному виробництві;
- отримання нових знань і навичок;

- трансформацію знань у досягнення науково-технічного прогресу;

- упровадження інновацій в усі сфери життя суспільства та їх швидке розповсюдження.

М. Брю та С. Брю виділили такі види інвестицій у людину:

- витрати на освіту в тому числі загальну та спеціальну, формальну та неформальну, підготовку на робочому місці;

- витрати на охорону здоров'я включаючи профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування, поліпшення житлових умов;

- витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують у місця з відносно високою продуктивністю як у межах країни, так і за кордон.

Таким чином, враховуючи вищезначене, можна стверджувати, що людський потенціал та його трансформація у людський капітал є складним інтенсивним фактором розвитку сучасної економіки – економіки знань.

Суспільство може вважатись сучасним постіндустріальним, якщо воно відповідає таким ознакам, як високий рівень індустріалізації; перехід до 5–7 технологічних укладів; стійкий економічний розвиток; стабільні темпи зростання ВВП; висока якість життя населення; розвинена професійна структура населення; зайнятість населення переважно у сферах промислового виробництва, послуг і науковому секторі; висока мобільність населення; створення умови для накопичення людського потенціалу та його трансформації у людський капітал; значна питома вага середнього класу в структурі суспільства.

Таким чином, для сучасності вирішальним фактором стійкого розвитку суспільства є якісний людський капітал і Україна має всі передумови для забезпечення інноваційного розвитку на основі трансформації людського потенціалу в людський капітал.

Для економіки знань головним напрямом розвитку суспільного виробництва є якісне відтворення людського капіталу та нарощування потенціалу з метою економічного зрос-

тання та піднесення на новий щабель людини як головного елементу продуктивних сил.

Детермінантами сучасного людського розвитку повинен стати якісний розвиток людського капіталу в межах державної соціальної політики структуризації суспільства на основі критеріїв життєдіяльності, їх відповідності цілям та завданням постіндустріального суспільства, яке головною цінністю визнало людину.

Сучасну економіку в розвинених країнах визнано як економіку ефективного людського капіталу. Це підкреслює важливу роль людського потенціалу як першооснови для формування людського капіталу з метою розвитку окремих країн і світу взагалі.

Модернізація суспільства та його здатність до якісного прогресу все більше залежить від накопичення та якісного розвитку людського потенціалу. Тому в постіндустріальній економіці потрібно збільшити частку людського капіталу в структурі національного багатства та закріпити позиції системи інтересів, що орієнтується на зростання якості людського капіталу. Як результат повинна сформуватися нова система соціально-економічних відносин, що продукує синергетичні ефекти та відповідає вимогам постіндустріального суспільства. В такому суспільстві за логікою розвитку тип господарювання, який орієнтований на кількісне зростання, поступово поступається типу господарювання націленому на якісний соціально-економічний розвиток.

Отже, головним завданням і метою сучасного етапу цивілізаційного прогресу проблему випереджувального розвитку людського капіталу та його складових є безпека розвитку, стійкість розвитку, середовище функціонування, висока якість життя. Щоб реалізувати це, необхідно інвестувати у людський розвиток, забезпечувати конкурентоспроможну безпеку людського капіталу в умовах зміни технологічних укладів у світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Быченко Ю. Г. Модернизация общества и качество человеческого капитала / Ю. Г. Быченко, Л. В. Логинова // Известия Саратовского университета. Серия «Социология. Политология». – 2008. – Вып. 2. – Т. 8. – С. 47–54.
2. Геєць В. М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В. М. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4–20.
3. Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1 (15). – С. 3–23.
4. Давидюк Т. В. Реалізація інтелектуального потенціалу працівників як передумова ефективності управління капіталізацією компанії / Т. В. Давидюк // Вісник ЖДТУ. – 2010. – № 3 (53). – С. 242–244.
5. Єрохін С. А. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України [Електронний ресурс] / С. Єрохін // Економічний часопис XXI. – 2006. – № 1–2. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html>. – Назва з екрана.
6. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / Захарченко В. І. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – 547 с.
7. Иноземцев В. Л. Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения / В. Л. Иноземцев // Вопросы философии. – 1997. – № 10. – С. 29–44.
8. Матюх С. А. Закономірності сучасного етапу відтворення людського потенціалу України / С. А. Матюх // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – № 5. – Т. 2. – С. 50–53.
9. Скоблякова И. В. Циклы воспроизводства человеческого капитала / И. В. Скоблякова – М. : Машиностроение – 1, 2006. – 201 с.
10. Українська економічна думка : хрестоматія / упоряд. наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і бібліограф. довід. С. М. Злупко. – К. : Знання, 1998. – С. 217–218.